

Egyetemi doktori (PhD) értekezés tézisei

Apollón és Diké nyomában

*hermeneutikai gondolat kísérlet a görög tragédiáról
Hegel interpretációinak tükrében*

Andrejka Zoltán

Témavezető: Dr. Nyizsnyánszki Ferenc



DEBRECENI EGYETEM
Humán Tudományok Doktori Iskola
Debrecen, 2010

I. Az értekezés célkitűzése, a téma körülhatárolása

Doktori értekezésem fő célkitűzése Georg Wilhelm Friedrich Hegel *Esztétikai előadások*¹ illetve *Előadások a művészet filozófiájáról*² című szövegeiben található kulcsfogalmak újraértelmezésével egy olyan fogalomkészlet előállítása, amely Hegel spekulatív (művészet)filozófiai intencióit követve adekvátan és produktívan használható fel egy konkrét görög tragédia, Aiszkhülosz *Oreszteiájának*³ filozófiai elemzéséhez.

A disszertáció célja tehát kettős: 1. a tragédiaértelmezést előkészítő interpretáció célja a hegeli művészetfilozófiát megalapozó spekulatív-fenomenológiai fogalmi világ célirányos, hermeneutikai *rekonstrukciója*; 2. a köztes eredményként kapott fogalmi struktúra működőképességének *tesztelése az Oreszteián*. (A trilógia ilyen értelmezésére tett kísérlet eredményessége tehát visszaigazolja az első fázis következtetéseit is.)

Mindezzel Hegel sokak által kritizált és improduktívnak ítélt esztétikai argumentációit próbálom *fellazítani és aktualizálni*, és olyan, ma is népszerű problémákon keresztül, mint például a tudat és a műalkotás többszörösen rétegzett viszonya, bemutatni a gyakorlati alkalmazhatóságukban rejlő potenciált. Eközben implicite arra törekszem, hogy a hegeli művészetfilozófia középpontjában álló tragédia-felfogást újszerű megvilágításba helyezve hozzájáruljak az arról folyó tudományos diszkusszió elevenségéhez.

II. Az alkalmazott módszerek vázolósa

II/1. Metodológiai megjegyzések az 1. célkitűzéshez

Maga Hegel – hasonlóan Arisztotelészhez – a művészet kulturális relevanciáját, azaz a funkcióját tekintette a művészet egyetlen tulajdonképpeni küldetésének. Koncepciója szerint a műalkotások az európai kultúrában nélkülözhetetlenek az individuum tudati és társadalmi-szociális fejlődéséhez, így a művészet a művelődés és az emberi önismeret egyik kitüntetett terepe. Dolgozatom *általános részében* az e funkció hátterében rejlő kisebb, sok esetben *mikroszkopikus, strukturális momentumokat* igyekszem felkutatni, és a jól ismert esztétikai makroproblémák helyett, amilyen például a művészeti ágak szellemtörténeti hierarchiája, vagy a „művészet végének”

¹ Hegel, G.W.F.: *Esztétikai előadások* (ford. I-II. kötet Zoltai Dénes, III. kötet Szemere Samu), Akadémiai Kiadó, Bp., 1980

² Hegel, G.W.F.: *Előadások a művészet filozófiájáról* (ford. Zoltai Dénes), Atlantisz, Bp., 2004

³ Aiszkhülosz: *Oresztea* (ford. Devecseri Gábor), In: *Aiszkhülosz drámái* (ford. Devecseri G., Jánosy I., Kerényi G., Trencsényi-Waldapfel I.), Európa Könyvkiadó, Bp., 1996, 187-342.

ideája, inkább olyan, a magyar és a hozzáférhető német szekunder irodalomban kevésbé feltárt, szűkebb keresztmetszetű problémákra helyezek hangsúlyt, mint a befogadó-elsajátító tudat és a mű egymást-konstituáló, inverz viszonya, vagy az eszmény fogalmában rejlő jelentéshálózat.

A hegeli spekulatív művészetfilozófia kulcstéziseinek interpretációját egyszerre két, jól meghatározható metodológiai platformról, tehát két irányból közelítem meg.

Az egyik irányvonal szövegszerű alapját Hegel *A szellem fenomenológiája*⁴ című 1807-es műve adja, melynek rekapitulációja során a természetes tudat világ-képző működését dokumentálom, a fogalom (a nyelv) eredendő spekulativitását előtérbe állítva. A Hegel számos más írását is játékba hozó argumentáció ezután a már említett esztétikai és művészetfilozófiai előadások elemzésébe torkollik, felmutatva Hegel fogalmi építkezésének legfőbb sajátosságát: *az ontológiai-fenomenológiai és a művészetfilozófiai szintek strukturális-szerkezeti azonosságát és tartalmi-spekulatív hasonlóságát.*

A másik, az előbbivel párhuzamos irányvonal alapját a hegeli gondolkodást behatóan ismerő Heidegger és Gadamer, a 20. századi hermeneutika két úttörő teoretikusa adja. Közvetlen és közvetett Hegel-interpretációikat felhasználva *A szellem fenomenológiája* felől indított gondolatmeneteim ezért már az első bekezdésektől kezdve *hermeneutikai színezetet* kapnak. Értelmezésem így nemcsak a két 20. századi filozófus Hegel-elemzéseinek eredményeit hasznosíthatja, hanem újabb perspektívákhoz jut és ötleteket merít annak révén, hogy a születőben lévő hermeneutika berkein belül is a hegeléhez sok szempontból hasonló kulcsszerepet játszik a művészet.

Mindkét irányvonalhoz kiegészítő harmadikként kapcsolódik a Hegelt, valamint Heideggert és Gadamert elemző, *adekvát kortárs magyar és német szekunder irodalom* felhasználása, ami nagyban segíti a két megközelítésmód összeegyeztetését és magyarázatát.

⁴ Hegel, G.W.F.: *A szellem fenomenológiája* (ford. Szemere Samu), Akadémiai Kiadó, Bp., 1973

II/1. Metodológiai megjegyzések a 2. célkitűzéshez

Értekezésem különös részében a fentiek szerint összeállított, a hegeli művészetfilozófiában található tragédiakonceptió hermeneutikai rekonstrukcióját végrehajtó gondolatmenetem érvényességét teszem próbára egy kiválasztott mű, az *Oreszteia filozófiai elemzése* során. Kísérleti eljárásom, s benne a tragédia kiválasztása, egyáltalán nem ötletszerű: teljes mértékben a hegeli spekulatív filozófia módszertani elvárásait követi, minthogy annak egyik leglényegesebb motívuma a gyakorlatorientáltsága. Eszerint semmiféle eszmefuttatás nem nevezhető filozófiainak addig, amíg annak mértékéül és vonatkoztatási alapjául nem egy térben és időben konkrét jelenség szolgál. Választásom azért esett Aiszküloosz trilógiájára, mert egyrészt Hegel maga is szerepelteti művészetfilozófiai előadásaiban, másrészt mert meggyőződésem, hogy a görög tragédia és a (spekulatív) filozófia Hegel által hangsúlyozott fogalmi határhelyzete e mű esetében rendkívül transzparens.

Hogy utat lehessen nyitni a trilógia spekulatív filozófiai-hermeneutikai megközelítése előtt, elsőként a mű triviálisan adódó *etikai értelmezésének problematikusságát* igazolom. E bizonyítás alapja a bűnösség keresztény konnotációjú fogalmának negligálása a görög tragédia kapcsán, amire Hegel és Heidegger is egyaránt figyelmet fordít. Ezután történhet meg a spekulatív filozófia fogalmi struktúrájának és az *Oreszteia* felépítésének részletes, szövegszerű összevetése, melynek eredményeként a tragédia szövegkorpusza a logosz felé tartó, azt hiperbolikusan megközelítő, intenzív fogalmi mozgásként, egyfajta kvázi-filozófiaként áll elő.

II/3. Metodológiai megjegyzések a téma kifejtéséhez

Az *interdiszciplinaritás* érdekében a disszertációban alkalmazott kifejtésmód egyik legfontosabb követelménye a közérthetőség és a kevésbé szerteágazó vonalvezetés, hogy Hegel (és Heidegger) hírhedten összetett és nehezen átlátható fogalomhasználatát a lehetőségekhez mérten diszkurzívabbá, kommunikálhatóbbá tudja fordítani, természetesen a lényegi gondolati tartalmak elvesztése nélkül. Így a dolgozat oly módon gazdagíthatja a téma magyar nyelvű irodalmát, hogy közben számot tarthat a filozófiával és esztétikával rokon tudományterületek érdeklődésére is.

III. Az eredmények tézisszerű felsorolása

III/1. A spekulativitás hegeli fogalmának művészetfilozófiai rekonstrukciója

a) Kiindulópont: a tudat aspektusa

A disszertációban elsőként a spekulativitás hegeli fogalmának egy olyan *kompakt és célirányos rekapitulációjára és összefoglalására* vállalkozom, amely az egyszerű, hangzó szóban, azaz a fogalom első, tehát igen általános formájában rejlő tudat-tárgy viszonyulás benső dinamikájának tárgyalásából indul ki. A tapasztalat legelemibb formájának megértése ugyanis kulcsfontosságú Hegel azon metodológiai alapállásának felvételéhez, amely a tudat és a tárgy, avagy a szubjektum és az objektum elválaszthatatlanságát és egymást-meghatározását deklarálja bármiféle filozófiai leírást megelőzően. Hegel szerint a valóság olyan eredendően egységes, dinamikus viszonyulás-hálózat, melynek csak mozzanatai a szubjektum(ok) és az objektum(ok) – e mozzanatok azonban önmagukban nem léteznek (magyarul a valóságban nincs a külső jelenségburoktól izolált, pontszerű tudat). E viszonyulások minden esetben az azt megragadó szóban, a fogalomban és a fogalmak hálózatában (ítéletekben, következtetésekből stb.) őrződnek meg, jutnak jelentéshez és jelentőséghez a hálóstruktúra aktuális szintjeinek megfelelően. Mivel Hegel a műalkotások elemzésekor eleve feltételezi a filozófiáját megalapozó téziseinek ismeretét, e spekulatív valóságfogalom célzott megközelítése elengedhetetlen tragédiakonceptiójának tanulmányozásához. E koncepció egyik kiindulópontja a tudat és a mű közti összefüggések feltárása.

Hegel a természetes tudattól indított és az önmagával szembesülő öntudatra kifutott elemzésében mutatja be azt a nyelvi térben zajló folyamatot, melynek során a tudat a saját lényegét alkotó, önmagából a másikkal folyton kilépő és kerülő úton visszatérő mozgásában a másikat (ez lehet személy, tárgy, műalkotás stb.) mint a saját mását tapasztalja meg. Ezt az *elkülönöződő-elsajátító mozgást* nevezi az eleven emberi élet fundamentumának, mely mozgásban a tudat fogalmisága, azaz (önmagáról való) tudása egyre sokrétűbbé válik. Művészetfilozófiájának rekonstrukciója közben ezt az **eleveniséget** emelem ki és kapcsolom hozzá a spekulativitás elvont hegeli fogalmához, aminek eredményeként jobb megvilágításba kerül a tudat és mű sajátos viszonya, illetve a művészet már említett kulturális funkciója. A műalkotással való találkozásban ugyanis a tudat számára önnön (fogalmi) *elkülönöződő-elsajátító* lényege tárul fel, mégpedig két aspektusban: 1. az emberi műalkotás immanens tartalma per definitionem az embert mint ilyen „világ-képzőt” prezentálja; 2. e tartalommal szembesülve a tudat prekoncepciói megváltoztatására kényszerül, vagyis egyszerre működik ilyen *elkülönöződő-elsajátító*ként, és ébred rá e működés mikéntjére azáltal, hogy vitába száll a művel.

b) A spekulativitás művészetfilozófiai mozzanatai

A hegeli valóságfogalommal szoros kapcsolatban áll Hegel azon elvárása, hogy bármely filozófiai leírásnak magát a dolgot (*die Sache selbst*) kell kifejezésre juttatnia, vagyis a kifejtés érdemi része kizárólag mint spekulatív fogalmi viszonyrendszert vizsgálhatja a tárgyat. Mivel ez a követelmény korlátozások nélkül érvényes a hegeli művészetfilozófiára is, a disszertációban igyekeztem ennek a szempontnak a lehető legjobban megfelelni, és a *műalkotás egész spekulatív körzetét* feltárni és bevonni az elemzésbe. Segítségemre volt ebben Hegel *eszményfogalma*, hiszen az implicit módon ugyanezt, a műalkotás köré csoportosuló mozzanatok eredendő egységét mondja ki.

A hegeli művészetfilozófia egyik sarkalatos tézise, hogy a műalkotás egyedüli adekvát formája az emberi, ami kizárja a pusztá természet utánzásának lehetőségét. A művészre vonatkozó markáns következtetések beemelése ezért fontos a tudat és mű viszonyának tárgyalásakor. A művész Hegelnél korántsem megvilágosodott zseni, hanem az alkotás során ő is az elkülönződés-elsajátítás kerülőútját járja, és önnön emberi lényegével szembesül. A műalkotás ezért itt nem egyszerűen valami antropomorfként áll elő, a látható emberi alak értelmében. Az emberi mű lényege sokkal inkább abban rejlik, hogy úgy tárja fel a környező világ bármely szegmensét, hogy a megjelenítettek világszerűsége, emberi vonatkozásmozzanatai átütőek és felfoghatóak maradnak.

Az alkotó-elsajátító tudat, a mű, illetve a befogadó-elsajátító tudat hármában a tudat és mű közti viszony két variánsán túl a mű körzetében kifeszülő spekulativitás következő, meghatározó mozzanata az írott mű *immanens tartalmában*, magában a történetben működő viszonyrendszer. Hegel tragédiaértelmezésében a spekulatív elvont leírásával analóg módon a régi és az új görög istenek közötti harc sajátos értelmezését találjuk. A dolgozat megragadja és kiemeli ezt az analógiát, pontosabban rávilágít arra, hogy a bevezető hegeli fogalmakkal összefoglalt spekulativitás alapműködését és felépítését tekintve ugyanaz, mint a mű körzetében kibontakozó, csak hogy a mű messze szemléletesebben és konkrétan prezentálja azt. A görög tragédiában az ősi és az új istenek egymást-meghatározó vitája jelenik meg. E viszály során a diszkurzivitásra törő újak fokozatosan harcolják ki és nyerik el alakjukat a műben. Fontos, hogy ez az alaköltés nem pusztán érzéki változás, hanem nyelvi gazdagodás, eltolódás a *logosz* felé, ahogyan a tragédia fogalmi világa egyre inkább kiszélesedik és elmélyül.

A dolgozatban az általános mozzanatok közt külön figyelmet szentelek a görög tragédiában központi jelentőséggel bíró *pátosz* fogalmának. A pátoszban kulmináló spekulativitás feltárása és integrációja közben, ontologikus és ontikus aspektusainak szembeállításával lábjegyzetet fűzök a görög és a modern individualitás közti hasonlóságokhoz és különbségekhez is – természetesen kizárólag a műalkotással összefüggésben. A görög tragédiában a mű emberi szereplői a pátoszon keresztül kapcsolódnak szervesen az istenek közötti vitához. A pátosz értelmezése a tudat-tárgy,

illetve a tudat-mű viszony interpretációjára támaszkodva hozza be és bontja ki a csodálatos fogalmát, mely a tudat és mű közti feszült, dialogikus viszonyt egy következő meghatározottsági szinten összegzi.

Hegel a mű és a tudat sajátos találkozását a *csodálatos* és a *csodálkozás* fogalmában ragadja meg. Művészetfilozófiája fogalmi világának és tragédiaelfogásának rekonstrukciójakor, utolsó lépésként, a csodálatos hegeli fogalmát Heidegger hasonló tárgyú szövegeivel állítom párhuzamba. S bár a mű keltette csodálatost mindketten a megdöbbenéssel, kétségbeeséssel és elbizonytalanodással hozzák összefüggésbe, eltérő terminológiájuk miatt a felhasznált Heidegger-szövegek termékeny módon árnyalják a hegeli téziseket. E szövegek interpretációját messzebbre is kifuttatom, hogy kellő megalapozást nyújtson a disszertáció végén található, heideggeri nézőpontból vázolt kiegészítéshez. A csodálatos fenti elemzése végül az isteni görög fogalmának heideggeri fordítását veszi célba, az Artemisz istennőre vonatkozó bekezdések pedig egyértelmű átkötésként szolgálnak a különös részhez, az *Oreszteia* konkrét filozófiai megközelítéséhez.

III/2. A spekulativitás megjelenése az Oreszteiában

A trilógia érdemi elemzése előtt a hegeli és heideggeri instrukciók szerint a dolgozat a tragédia *etikai értelmezésének kritikáját* nyújtja. Eszerint a pszichológiai jellegű oknyomozás, azaz a szereplőket a „jó” és „gonosz” kategóriák szerint csoportosítani, meg- és elítélni lehetetlen, egyrészt mert a szemben álló felek egyforma meggyőződéssel hivatkoznak a gyilkosságokat megalapozó jogra (Diké), másrészt mert az indítékok ok-okozati sora kivezet a tragédia történeti keretéből és a mítosz homályába vész.

Az *Oreszteia* keretét spekulatív filozófiai perspektívában az általános vagy *szubsztanciális világállapot* adja. A világállapot olyan általános meghatározottság, amely a tragédia tárgykörében rögzíti a tudat világhoz kötöttségének konkrét követelményét. A dolgozat feltárja, hogy hogyan veszi körül a szubsztanciális állapot a tragédiát, biztosítva, hogy a mű körzetében tartózkodó tudat (szereplők, befogadók stb.) már eleve az őt körülvevő világban foglaljon helyet, ne légüres térben lebegjen, hanem valós viszonyrendszerekben mozogjon. A világállapot magának a spekulativitásnak a hegeli követelményrendszerét fejezi ki, de már a tragédia fogalmi szintjén. Meghatározottsága azonban még ezen a szinten is igen elvont – maga a mű sem beszél róla –, tartalma a tragédia kibontakozását megelőzően, közvetlenül, gyakorlatilag megragadhatatlan, hasonlóan a tudat és a tárgya közti spekulativitás kezdeti deklarációjához: mindössze a tragédia (igaz: elengedhetetlen) keretét és kibontakozásának lehetőség-feltételét adja.

E kereten belül minden tragédia szükségképpen egy *situációval* kezdődik, hiszen a körzetében tartózkodó ember már mindenkor egy konkrét világban, konkrét időbeli és térbeli viszonyok közt, vagyis *situációk szövedékében* él. Az *Oreszteia* *situációit* az Átreidák dinasztiáját sújtó balsors alakítja. A dolgozat részletesen bemutatja, hogy a trilógia első *situációját* miként kelti életre a jóisten Phoibosz Apollón, ikertestvérén, Artemiszen keresztül az első általános szóval, az első jóslattal. Az Iphigeneia halálát követelő híres jóslat körülményeinek elemzése során fény derül az Apollón és Diké között kirobbanó vita spekulativitására és azt felépítő mozzanatokra, az istenek összetartozására, a főszereplőket meghatározó pátoszokra, Agamemnón végletes kétségbeesésére és a vitát megszüntetve-megőrző gyilkosságra.

A trilógia *situációinak szövedéke* Agamemnón halála után az újabb apollóni jóslatok hatására alakul, miközben: 1. Phoibosz jóslatai egyre diszkurzívabbá, érthetőbbé válnak, alak-öltését Diké ellen-állása igyekszik megakadályozni; 2. a mű emberi szereplőinek egymással-szembefordulása, kétségbeesése és ontológiai értelemben vett talajvesztése fokozódik; 3. a mű nyelvi elmélyülésével párhuzamosan kiderül: minél kiélezettebb az istenek és emberek szembenállása, annál nyilvánvalóbbá válik összetartozásuk, s hogy spekulatív módon egymásból nyerik meghatározottságukat.

A dolgozat a trilógia befejező részében, az *Eumeniszekben* talál rá a görög tragédia és a spekulatív filozófia Hegel által elgondolt *határhelyzetének* bizonyítékára: a testet öltő, ragyogó Apollón itt végül elnyeri végső alakját azáltal, hogy Diké mindent-kiegyenlítő, ősi lényegét a kozmikus küzdelem végére önmagába felveszi – és diszkurzív-fogalmi kiteljesedése pillanatában eltűnik. Interpretációm szerint emiatt az *Oreszteia* mint mű a filozófia fogalmi közvetítettségét végtelenül megközelítve jeleníti meg az emberi spekulatív működését. Ezt a működést a trilógia egésze, elsősorban Apollón isteni alakjában, állandó magára-visszautalásként, végtelen kezdetként, olyan időben-létként tárja fel, amely egyben önmaga állandó időtlenné (fogalmivá) tétele. Mindez megegyezik a spekulativitás filozófiai meghatározásával, csak a művészet konkrét szemléletességre törekvő szintjén. A disszertáció kiemeli, hogy mindkét meghatározási szinten *ugyanannak* felmutatása történik, amit Hegel a folyton megvalósuló eszmének avagy a szellem lényegi mozgásának nevez.

III/3. Összefoglalás

Vagyis a fent felsoroltak, azaz a tudat és tárgy, a fogalom, tudat és mű, a tragédia immanens tartalma, nyelvi rétegződése, valamint a kiválasztott konkrét mű, az *Oreszteia* történései eredőjeként, egységeként áll elő a realitással bíró, azaz a megjelenő spekulatív eszme, az eszmény komplex (fogalmi) tartalma, vagyis a mű maga, *a mű valósága*. Azon túl, hogy elemzésem feltárja, persze korántsem maradéktalanul, az eszmény fogalmának rétegződését, a disszertáció legfőbb eredménye, hogy Hegel fogalmi építkezési módját követve érzékelteti az egyes kifejtési szintek (jelen esetben az *általános* és *különös* rész ill. azok alszintjei) közötti strukturális azonosságot, és azt, hogy ezek az argumentációs szintek miként fedik át egymást. Az *Oreszteia* vázolt értelmezési módszere produktív, mert egyrészt a tragédia „mondanivalójára”, illetve Apollón és Diké alakjára vonatkozóan újszerű belátásokhoz vezet, másrészt mert visszaigazolja a hegeli fogalomkészlet elvégzett rekonstrukcióját.

III/4. Kiegészítés: az *Oreszteia* heideggeri aspektusban

A disszertáció zárásként Apollón isten *vázlatos újraértelmezésére* is kísérletet tesz, néhány heideggeri alapfogalomból kiindulva. Ennek tükrében az olimposzi isten a tragédia motorját alkotó vita, a polemosz megszüntetőjeként tűnik fel, így biztosítva a techné győzelmét a diké felett, és az ember (*Oresztész*) visszatérését a mindennapok megszokott otthonosságába. Az *Oreszteia* e perspektívából is önmaga mint tragédia megszüntetőjének mutatkozik, ami a heideggeri koncepcióban a már a görögöknél bekövetkező fokozatos létfeledés bizonyítékaként értelmezhető. A kiegészítés egyszerre kísérli meg bizonyítani a heideggeri fogalmak ilyen produktivitását, és utat nyitni a hasonló témájú interpretációk számára.

Publikációs és konferencia-előadás lista

Andrejka Zoltán

Az értekezés témakörében megjelent szakmai publikációk

A mitikus tudat térfogalmaihoz, In: Partium 2005 téli kiadás, Nyíregyháza, 65-69.

Eumeniszek – a tragédia tragédiája, In: Világosság 2006/4., Budapest, 6-9.

Tragédia és filozófia viszonya Hegel gondolkodásában, In: Loboczký János (szerk.): Költészet és gondolkodás, Líceum Kiadó, Eger, 2007, 58-72.

Kristina Engelhard: Az egyedi szubjektum kanti elméletének kritikája Hegel gyakorlati filozófiájában, In: Kellék 33-34., Kolozsvár-Nagyvárad-Szeged, 2007, 145-164.
(fordítás német nyelvről)

Rainer Adolphi: Az individuumok „mi”-világa. Hegel és Max Weber a modern szubjektivitás társadalmi orientációjáról. In: Kellék 33-34., Kolozsvár-Nagyvárad-Szeged, 2007, 191-216.
(fordítás német nyelvről)

A szubsztanciális állapot és a szituáció jelentősége a hegeli tragédiakoncepcióban. In: Horváth Lajos – Valastyán Tamás (szerk.): A művészetektől a tudományokig – és vissza, Tanulmánykötet, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen (megjelenés alatt)

Krivánik Dániel – Andrejka Zoltán: Tudat és mű, In: Partium, Nyíregyháza (megjelenés alatt)

Szakmai konferencia-előadások

2008. november 21., Debrecen: előadás a Hatvani István Szakkollégium hallgatói konferenciáján. Rendező: Hatvani István Szakkollégium, Meritum Társadalomtudományi-filozófiai Kutatócsoport és Egyesület. Előadás címe: Az antihipnotikus Hüpnosz.

2007. május 25., Debrecen: előadás az Állampolgári kompetenciák – nevelés, filozófia Ph.D. konferencián. Rendező: Debreceni Akadémiai Bizottság Nevelés-, Művelődéstudományi és Pszichológia Munkabizottsága, Meritum Egyesület. Előadás címe: A (politikai) kultúra konzervatív fogalma – Scruton és Hegel.

2006. november 9-10., Eger: előadás a Költészet és gondolkodás tudományos konferencián. Rendező: Eszterházy Károly Főiskola Filozófia Tanszék. Előadás címe: Tragédia és filozófia viszonya Hegel gondolkodásában.

2006. szeptember 28. - október 1., Debrecen: referátum a Hegels Theorie der Individualität nemzetközi konferencián. Rendező: Debreceni Egyetem Filozófia Intézet, Institut für Philosophie der Universität Köln együttműködésben az Internationale Hegel-Gesellschafttal. Referátum címe: Individualität in Begegnung mit dem Kunstwerk in Hegels kunstphilosophischen Vorlesungen von 1823.

2003. április 15-17., Debrecen: előadás a XXVI. OTDK Társadalomtudományi Szekcióján (III. helyezés). Rendező: Debreceni Egyetem. Előadás címe: Eleusisi misztériumok – Közösség és individuum kérdései a fiatal Hegel (1788–1797) mítoszértelmezésében.